

Udmøntningerne i Wolfenbüttel 1627

– og de 14 eksemplarer i Den kgl. Mønt- og Medaillesamling

Af Michael Märcher

I forlængelse af Sven Aagaards stempelundersøgelse af mønterne fra Wolfenbüttel 1627 på siderne 37-52 i dette blad præsenteres her:

- 1) Oplysninger om guld- og sølvudmøntningerne i Wolfenbüttel i anden halvdel af 1627 på baggrund af regnskabsmateriale i Rigsarkivet, København. Produktionen af den ensidige 12 pfennig kobberklipping er ikke umiddelbart fundet omtalt i det anvendte materiale.
- 2) De 14 Wolfenbüttel 1627-mønter i Den kgl. Mønt- og Medaillesamling, Nationalmuseet.

Udmøntningerne

Julius Wilcke indikerede i 1924, at der ikke umiddelbart var oplysninger om udmøntningerne i arkiverne, hvorfor der f.eks. ikke tidligere er fremlagt udmøntningstal.¹ Det her anvendte materiale befinder sig heller ikke i det almindelige møntsteds- eller møntpolitiske arkivmateriale, men blandt reviderede militære regnskaber vedrørende Wolfenbüttel 1627.²

Der blev i 1600-tallet generelt ikke udmøntet i Wolfenbüttel, så der må have været tale om en ganske interimistisk indrettet produktion, hvilket formentlig forklarer den af Sven Aagaard påpegede lave kvalitet af udmøntningerne. Det var formentlig guldsmedene Samuel Deutsch og Johan Euerdj³ Tormin, der stod i spidsen for selve møntproduktionen, muligvis kun/primært guldudmøntningerne. De har i Wolfenbüttel den 13. december 1627 underskrevet nogle af regnskaberne.

Regnskabsmateriale indeholder forskellige oplysninger vedrørende udmøntningerne blandt andet en del om, hvordan mønterne blev forbrugt/fordelt. Det skete primært via staldmester Arendt von Quernheimb, som modtog størstedelen af de producerede sølv mønter og en mindre del af guldmønterne henholdsvis ca. 13.412 rigsdaler i sølv mønt, 94 dukater og 10 guldgylden. Møntforbruget er interessant materiale, men det har ikke været muligt her at analysere det nærmere. Her er der fokuseret på at fremlægge oplysninger om udmøntningernes omfang, der er opsummeret i tabel 3. Materialet er ikke fuldstændig entydigt og ikke alt materiale vedrørende Wolfenbüttel er gennemgået minutøst. Inddragelsen af yderligere materiale og/eller undersøgelser af møntforbruget vil muligvis kunne revidere nedenstående tal. Forhåbentlig er de korrekte. Hvis de er meget fejlagtige, så skyldes det formentlig, at de ikke dækker hele udmøntningen – og derfor er for lave – eller at dele af materialet er misforstået i nærværende præsentation. Tallenes relative fordeling samt absolutte størrelse synes imidlertid ikke at være i disharmoni med de af Aagaard fremlagte stempeltal – tværtimod.

Til produktionen af dalemønterne blev der i 1627 modtaget sølv mængderne angivet i tabel 1. 1 mark var lig 16 lod, og 1 lod var lig 18 gren. En vægtmark (kølnsk) var ca. 233,855 gram. De 1.885 mark og 4 lod blev vurderet til at holde 13 lod i lødighed, hvor 16 lod var lig 100 %. Så det indleverede metal blev anset for at indeholde 1.531 mark 13 lod rent sølv, som i henhold til møntfoden blev regnet til 9 daler per mark. Værdien af det indleverede metal blev derefter sat til 13.785 daler 29 gro-

schen 2 pfennig. Af det sølv blev der produceret daler mønt. Der blev fra 28. juli til 10. september leveret 13.010 rigsdaler til staldmesteren (tabel 2). Forskellen på de ca. 775 rigsdaler mellem det indleverede metal og afleverede mønter synes generelt brugt på udmøntningsomkostninger som løn, materialer og afgang (især sølvsvind ved smeltning). Formentlig er langt størstedelen af de ca. 775 rigsdaler betalt i nyudmøntede rigsdalere. Regnskabsmaterialet indeholder i hvert fald primært betalinger i hele rigsdalerbeløb. Således er det reelle udmøntningstal antageligt et sted mellem 13.010 og 13.010+ca. 775 rigsdaler i daler mønt. Mindst 611 rigsdaler af de ca. 775 rigsdaler synes anvendt som daler mønt, mens 160 rigsdaler (1,16%) er afgang. Således har daler-udmøntningen formentlig været 13.621-13.626 rigsdaler. Det må være rimeligt at skrive, at der blev produceret ca. 13.625 rigsdaler i daler mønt.

Til gutergroschen blev der indleveret sølv, som blev vurderet til at indeholde 260 mark 6 lod 13 gren rent sølv, hvis værdi med 9 rigsdaler per mark blev ansat til 2.340 daler 8 groschen 1 pfennig. Et detaljeret udmøntningsregnskab findes ikke, så den indleverede sølvmængde må angive den øvre grænse for udmøntningstallet. Når gutergroschen antages at være udmøntet til standard, 1 mark rent sølv til 9 daler, og der gik 24 gutergroschen på 1 daler, så bliver det øvre udmøntningstal ca. 56.168 mønter. Det tal må skulle nedjusteres på grund af smeltning-afgang m.v., muligvis anslået til 100 daler, altså ca. 4,3%, der ikke er et urealistisk tal for mindre mønter. Så bliver det formodede udmøntningstal ca. $2.240\frac{1}{3}$ rigsdaler eller omkring 53.768 mønter. Der er formentlig foretaget betalinger med gutergroschen fra i hvert fald de første dage i oktober, så udmøntningen er nok foretaget i september og/eller oktober – måske relativt kort tid efter dalerudmøntningen var færdig.

Guldudmøntningerne er lettere at få styr på. Der blev til dukater indleveret guld til en værdi af 310 dukater, hvoraf guld til en værdi af 4 dukater gik til smeltning-afgangen. Der blev således udmøntet dukater til en værdi af 306 dukater. Der var den 16. oktober en transaktion på 100 dukater, og der var en tidligere på 20 dukater. Med andre ord var mindst 120 dukater færdige den 16. oktober. Formentlig er dukatudmøntningen foregået efter sølvudmøntningerne, eventuelt blot efter dalerudmøntningen, det vil sige i et relativt kort tidsrum i september og/eller oktober.

Dukatudmøntningen blev formentlig efterfulgt af guldgyldenudmøntningen, som nok også er foretaget i september og/eller oktober. Til guldgylden indkom der metal til 205 $\frac{3}{4}$ guldgylden, hvoraf 2 $\frac{3}{4}$ gik til smeltning-afgang, så der blev produceret 203 guldgylden.

Eksemplarerne i Den kgl. Mønt- og Medaillesamling

De 14 eksemplarer i Den kgl. Mønt- og Medaillesamling har næsten alle en meget gammel proveniens. Kun fire mønter er erhvervet efter 1739, nemlig i 1812, 1850, 1924 og 1964. De øvrige 10 mønter fandtes i samlingen⁴, da kongen i 1739 havde erhvervet højesteretsassessor Niels Foss'

Dato	Sølv
19. juli	302 mark
26. juli	274 mark 5 lod
10. august	270 mark
14. august	375 mark 15 lod
20. august	663 mark
Samlet	1.885 mark 4 lod

Tabel 1: Sølv indleveret til produktion af daler mønt.

Dato	Rigsdaler
28. juli	1.354
4. august	600
6. august	1.112
8. august	550
10. august	320
18. august	1.060
24. august	3.000
25. august	1.124
28. august	1.470
31. august	650
3. september	1.200
8. september	500
10. september	70
Samlet	13.010

Tabel 2: Beløb daler mønt i rigsdaler leveret til staldmester Arendt von Quernheimb.

1 Julius Wilcke: *Møntvæsenet under Christian IV og Frederik III i Tidsrummet 1625-70*, København 1924, 262.

2 Rigsarkivet, Reviderede regnskaber, Militære regnskaber, II b 22-27c.

3 I regnskabsmaterialet synes at stå *Euerdj* eller lignende. Det må være guldsmed Johann Eberhard Tormin, som virkede i Wolfenbüttel i tiden omkring anden halvdel af 1620'erne. Samuel Deutsch kendes også som guldsmed i Wolfenbüttel i perioden ca. 1615-33. Wolfgang Scheffler: *Goldschmiede Niedersachsens. Daten Werke Zeichen*. Bd. 2, Berlin 1965, 1137f.

4 Nationalmuseet, Den kgl. Mønt- og Medaillesamling, håndskrift XVII B 7: Hielmstiernes på latin affattede katalog efter indlæmmelsen af Foss' samling 1739-40.

Nr. 1

Nr. 2

Nr. 3

Nr. 4

Nr. 5

Nr. 6

(1670-1751) store møntsamling på cirka 5.000 stykker.⁵ De formentlig samme 10 mønter udgjorde også samlingens bestand, da *Beskrivelse over danske Mynter og Medailler i Den Kgl. Samling* udkom i København 1791. Hele syv af mønterne er illustreret deri. Der kan eventuelt være foretaget ombytninger mellem 1739 og udarbejdelsen af *Beskrivelsen*, men intet tyder derpå. Desuden passer beskrivelserne af mønterne i de to kataloger godt med hinanden.

9 af de 10 mønter må være kommet til samlingen i netop 1739, da 9 mønter (nr. 356-359, 361-362, 625 og 1121) i kataloget over Foss' samling⁶ er mønter fra Wolfenbüttel 1627. De 9 mønter fra Foss' samling er antageligt 9 af de 10 mønter, der er med i kataloget over samlingen udarbejdet efter indordningen af Foss' samling. Møntbeskrivelserne passer godt sammen og der er umiddelbart ikke tegn på håndtering af dubletter eller andet. Foss havde dog *kun* fire speciedalere, så alt tyder på, at én af de fem speciedalere var i samlingen før 1739. Det er dog ikke muligt entydigt at påvise hvilken, da de ellers relativt grundige indførelser i kataloget ikke muliggør en sikker skelnen mellem fire af speciedalere (nr. 7-10 i tabel 4). I en oversigt over samlingen fra 1737⁷ findes som nr. 193 formentlig den speciedaler, som ikke kom fra Foss, "1 Rheingräfflicher Rhthl: 1627". Den kom til samlingen før 1696, da den er med i førsteudgaven af *Museum Regium* fra 1696, s. 126, nr. 17.⁸

Det er imponerede, at hele 9 af samlingens 14 Wolfenbüttel 1627-mønter antageligt kommer fra Foss' samling. Det var imidlertid en meget omfattende erhvervelse, der tilsyneladende mere end fordoblede samlingens beholdninger af nyere tids mønter.

Ingen af de 14 mønter har kendt fundproveniensi, men det er nok også tvivlsomt, hvor mange – hvis nogen overhovedet – af dem, der kommer fra fund. Mange af dem er nok allerede i 1600-tallet indgået i samlinger uden at have været i jorden.

Alle fotos:
Niels J.E. Andersen. Nationalmuseet.

Nr. 7

Nr. 8

Nr. 9

Nr. 10

Nr. 11

Nr. 12

Nr. 13

Nr. 14

5 Se yderligere omtale af købet og af de her anvendte håndskrifter i Jørgen Steen Jensen: Det kongelige Mønt- og Medaillekabinet fra 1652 til 1832, i Otto Mørkholm (red.): *Den kongelige Mønt- og Medaillesamling 1781-1981*, København 1981, 9-122.

6 Nationalmuseet, Den kgl. Mønt- og Medaillesamling, håndskrift XVII B 7: Katalog over Niels Foss' samling I-II, erhvervet 1739.

7 Nationalmuseet, Den kgl. Mønt- og Medaillesamling, håndskrift XVII B 5: Fortegnelse over de Mynter og Medailler, som forefandttes i det Kongl. Kunstskammer i København i 1737.

8 Om Museum Regium i numismatisk lys, se Axel Ernst: Dansk Numismatik c. 1650-1800, *Numismatisk Forenings Medlemsblad*, X, 1926, 77-157.

Type	Beløb	Antal styk
Dalermønt	Formentlig ca. 13.625 rigsdaler	Ukendt fordeling på nominaler
Gutergroschen	Formentlig ca. 2.240 ¹ / ₃ rigsdaler	Formentlig omkr. 53.768
Dukat	306 dukater	Ukendt fordeling på nominaler
Guldgylden	Formentlig ca. 146 dukater	203
Samlet	Formentlig ca. 15.865 ¹ / ₃ rigsdaler og ca. 452 dukater	Ukendt

Tabel 3: Guld- og sølvudmøntninger ca. juli-oktober 1627 i Wolfenbüttel. Tallene skal tages med betydelige forbehold jf. teksten.

Nr.	Type	Aagaard* type	Vægt (g.)	Inventar- nummer.**	Proveniens og bemærkninger***
1	2 dukat	1	6,89	GP 2890.969	Var blandt de ca. 10.402 genstande, som samlingen i 1964 testamentarisk modtog som gave fra Axel Ernst (1891-1964). Ernst købte mønten i 1931 på auktion hos Adolph Hess' Nachf. i Frankfurt am Main.****
2	2 dukat	3	6,97	RP 766	Erhvervet 1739 ved købet af Foss' samling, nr. 362. Publiceret og illustreret i <i>Beskrivelsen af 1791</i> (B 715).
3	1 dukat	2	3,46	RP 767	Erhvervet 1739 ved købet af Foss' samling, nr. 361. Publiceret og illustreret i <i>Beskrivelsen af 1791</i> (B 716).
4	1 dukat	4	3,35	BP 184	Erhvervet 1850 ved bytte med student Eckardt****, som fik et indbundet eksemplar af <i>Beskrivelsen af 1791</i> .
5	2 speciedaler	12	58,90	RP 768	Erhvervet 1739 ved købet af Foss' samling, nr. 1121. Den er i Foss' katalog ikke indordnet i den almindelige rækkefølge, men ganske sent blandt mange senere tilføjede/indkomne mønter. Den må være blandt de allersneste af Foss' mønterhvervelser. Publiceret og illustreret i <i>Beskrivelsen af 1791</i> (B 717).
6	1 speciedaler	6	28,50	RP 773	Erhvervet 1739 ved købet af Foss' samling, nr. 359. Publiceret og illustreret i <i>Beskrivelsen af 1791</i> (B 722).
7	1 speciedaler	7	28,71	RP 772	Erhvervet før 1740. Publiceret og illustreret i <i>Beskrivelsen af 1791</i> (B 721).
8	1 speciedaler	9	28,44	RP 771	Erhvervet før 1740. Publiceret og illustreret i <i>Beskrivelsen af 1791</i> (B 720).
9	1 speciedaler	11	28,55	RP 770	Erhvervet før 1740. Publiceret i <i>Beskrivelsen af 1791</i> (B 719).
10	1 speciedaler	13	28,35	RP 769	Erhvervet før 1740. Publiceret i <i>Beskrivelsen af 1791</i> (B 718).
11	1 gutergroschen	15.4	2,30	RP 775	Erhvervet 1739 ved købet af Foss' samling, nr. 350. Publiceret og illustreret i <i>Beskrivelsen af 1791</i> (B 733).
12	1 gutergroschen	16.1	2,05	RP 774	Erhvervet 1739 ved købet af Foss' samling, nr. 625. Den er i Foss' katalog ikke indordnet i den almindelige rækkefølge, men blandt mange senere tilføjede/indkomne mønter. Publiceret i <i>Beskrivelsen af 1791</i> (B 734).
13	1 gutergroschen	16.2	1,73	KP 1590.38	Købt på auktionen over Emil Glückstadts samling i 1924, nr. 1727 for 120 kroner, hvor den også er afbildet.*****
14	1 gutergroschen	16.3	1,89	RP 709.4	Stammer fra Henrik Hielmstiernes (1715-80) samling (side 260, nr. 99), der blev publiceret 1786 og købt 1812.*****

Tabel 4: Eksemplarer i Den kgl. Mønt- og Medaillesamling.

*Sven Aagaard: *Beskrivelse af Christian IV's mønter fra Wolfenbüttel 1627*, *Nordisk Numismatisk Unions Medlemsblad*, 2015, s. 37-52.

**BP = Bytteprotokol, GP = Gaveprotokol, KP = Købsprotokol, RP = Retroprotokol.

***Mønternes stempelstilling forekommer at være tilfældig. Det gælder dog ikke de to dukater, som begge har stempelstilling 0. Der har altså ved dem været bevidst styring af stemplernes orientering.

****Se Axel Ernst: *De såkaldte "Hanrejsmønter" 1627*, *Nordisk Numismatisk Unions Medlemsblad*, 1936, 109-118.

*****Formentlig den kunstinteresserede, betydningsfulde landmand m.v. Johan Christian Frederik Eckardt (1823-99), der måske havde erhvervet mønten på sin europæiske rejse i 1850. Se Anton Christensens biografi i Sv. Cedergreen Bech (red.): *Dansk Biografisk Leksikon*, 3. udg., bd. 4., København 1980, 98f.

*****Gutergroschen 1627 var den dyreste mønt, som samlingen købte på auktionen, men der blev købt adskillige betydelige guldmedaljer til langt over 120 kroner per styk. De to næstdyreste mønter, der blev erhvervet var, nr. 2274: Norsk 2 speciedaler 1657 til 110 kroner og nr. 5485: Svensk 1 dukat 1780 til 110 kroner. Se Winkel & Magnussens Auktioner No. 25: *Fortegnelse over den afdøde Etatsraad Emil Glückstadt tidligere tilhørende Mønt- og Medaillesamling*, København 1924 (Numismatisk Forenings Medlems-Blad, IX).

*****Se *Hielmstiernes Medaille- og Mynt- samt Skilderie- og Kobbersamling tjenende til Oplysning af de under den Danske Regiering liggende Staters Historie*, København 1786, side 227 nr. 11 samt evt. Jørgen Steen Jensen: *Henrik Hielmstiernes møntsamling og Det kgl. Mønt- og Medaillekabinet*, *Nationalmuseets Arbejdsmark*, 1980, 67-76.